

El somni del Cuerpo de Arquitectos Municipales de España, una experiència associativa professional de clara voluntat tecnocràtica 1928-1950*

The dream of the Cuerpo de arquitectos municipales de España, a professional associative experience with a clear technocratic will 1928-1950

*per Rosa Maria Gil Tort***

Universitat de Girona

RESUM:

El 1928, un grup d'arquitectes municipals professionalment inquiets, liderats per Ricard Giral Casadesús (Barcelona, 1884-1970), van fundar una associació orientada a definir la figura de l'arquitecte al servei de l'administració local. El Cuerpo de Arquitectos Municipales de España (CAME) va ser fruit d'una experiència pionera d'autogestió del propi perfil corporatiu, un compromís social molt arrelat i una voluntat política d'intervenció en la vida municipal com instrument de progrés. L'objectiu d'aquest treball és descriure el procés de definició d'un grup professional, el dels arquitectes municipals del segle XX, que es produeix de manera paral·lela a la consolidació del model d'administració municipal contemporani, a través de la pulsio tecnocràtica dels protagonistes, en matèria d'arquitectura i urbanisme.

PARAULES CLAU:

Arquitectes municipals, municipi, tecnocràcia.

ABSTRACT :

In 1928, a group of active municipal architects, led by Ricard Giral Casadesús (Barcelona, 1884-1970), founded an association aimed at defining the role of the architect at the service of the local administration. The Corps of Municipal Architects of Spain (known by its initials in Spanish CAME, *Cuerpo de Arquitectos Municipales de España*) was the result of a pioneering experience of self-management of its own corporate profile, a deep-rooted social engagement and a political will to intervene in municipal life as an instrument of progress. The objective is to describe the process of definition of the professional group of municipal architects of the 20th century, together with the consolidation of the model of contemporary municipal administration, through the technocratic drive of its main actors, in the fields of architecture and urbanism.

KEY WORDS:

Municipal architects, municipality, technocracy.

Recepció: 20/07/2021. Avaluacions: 26/10/2021, 27/10/2021. Versió definitiva: 23/11/2021.

* Aquest article s'inscriu en el projecte d'investigació «Mons del treball en transició (1750-1930): Qualificació, mobilitat i desigualtats», del grup de recerca consolidat TIG, de la Universitat de Barcelona, amb el suport del MINECO en el projecte HAR2017-84030-P.

** Rosa Maria Gil Tort. ORCID iD: <https://orcid.org/000-003-3115-9244>.

Aquest article s'endinsa en el context històric que va il·luminar la fundació del Cuerpo de Arquitectos Municipales de España (CAME)¹ a través dels seus protagonistes i les seves inquietuds i circumstàncies expressades en la publicació de la *Revista del CAME*, que va sortir per primera vegada al cap de pocs mesos de la fundació d'aquesta associació.² Presentem el procés de definició dels arquitectes municipals com a grup professional amb clara ambició tecnocràtica, en el marc de redefinició i consolidació del nou model d'administració municipal de principis del segle XX.

La nostra investigació parteix dels treballs entorn de la figura de l'arquitecte Ricard Giralte Casadesús, en què la fundació i el desenvolupament del CAME resulta l'obra que més gràficament il·lustra una manera de concebre l'arquitectura des del compromís social.³ L'estudi va seguir amb la labor i l'enquadrament de Ricard Giralte Casadesús, arquitecte municipal de Figueres i Girona, en el context històric del noucentisme i les seves derivacions durant la primera meitat del segle XX.⁴

L'estat de la qüestió de la recerca sobre els arquitectes municipals ens retorna un panorama dominat bàsicament per treballs biogràfics, centrats en trajectòries professionals individuals, en el context del desenvolupament de la ciutat contemporània, especialment durant el segle XX. En aquest sentit, hem d'assenyalar les inspiradores excepcions d'autors de reconeguda solvència acadèmica com ara Carlos Sambricio,⁵ Horacio Capel,⁶ Joaquín Medina Warmburg⁷ i Francisco Villacorta,⁸ els quals, cadascun en el seu camp de recerca, van ampliar el focus amb mirades més completes. Mereix també un comentari destacat aquí la tasca investigadora d'Ignasi

1. El CAME es va fundar com a associació professional a principis de 1928 i va ser aprovada per Reial ordre el 17 de novembre de 1928. El solemne acte de constitució va tenir lloc el 28 de desembre del mateix any. La seva trajectòria es va consolidar en els anys previs a la Guerra Civil. En la postguerra va tenir un paper testimonial de suport a la redacció de lleis del seu àmbit.

2. Tot i que l'ambició del CAME era esdevenir un cos oficial de professionals al servei de l'administració, mai va aconseguir el seu objectiu i malgrat el nom mimètic escollit, no va deixar de ser mai una associació.

3. R. M. GIL TORT, *Els arquitectes a la recerca de la seva missió en la funció pública. El Cuerpo de Arquitectos Municipales de España a través de la seva revista (1929-1936)*, treball final de màster, Girona, Universitat de Girona, 2001.

4. R. M. GIL TORT, *Ricard Giralte i Casadesús, un noucentista transversal (1884-1914). Arquitectura, urbanisme i municipi a la Catalunya del segle XX*, tesi doctoral, Girona, Universitat de Girona, 2014.

5. C. SAMBRICIO, «Ideología y reforma urbana: Madrid 1920-1940», *Arquitectura. Revista del Colegio Oficial de Arquitectos de Madrid* 199, 1959, 65-78.

6. H. CAPEL, *La morfología de las ciudades. I. Sociedad, cultura y paisaje urbano*, Barcelona, Serbal, 2002.

7. J. MEDINA WARMBURG, «Irredentos y conversos, presencias e influencias alemanas: de la neutralidad a la postguerra española (1914-1943)», dins J. J. LAHUERTA, J. M. OCHOTORENA, J. M. POZO i C. SAMBRICIO (COORD.), *Modelos alemanes e italianos para España en los años de la postguerra. Actas del Congreso Internacional de Historia de la Arquitectura Moderna Española*, Pamplona, T6 Ediciones, 2004, 21-37.

8. F. VILLACORTA, *Profesionales y burócratas. Estado y poder corporativo en la España del siglo XX. 1890-1923*, Madrid, Siglo XXI, 1989.

de Solà-Morales,⁹ i Beatriz Colomina,¹⁰ que en els anys vuitanta van ser els primers a connectar la trajectòria de l'arquitecte Ricard Giralt Casadesús, fundador del CAME, amb el fins aleshores desconegut univers de les noves funcions dels arquitectes municipals i les seves implicacions professionals i socials. La nostra investigació s'emmarca en aquesta voluntat de contribuir a una perspectiva globalitzadora que uneixi aquestes dades en una dinàmica més àmplia, de classe professional, circumstàncies polítiques i història urbana. Aquest és el nostre objectiu i la raó d'escometre l'estudi detallat de la trajectòria del CAME, sobretot, tot i que no de manera exclusiva, a través de la informació que ens ofereix la revista corporativa.

Les fonts a què hem tingut accés, amb relació a la producció documental del CAME, abracen el seu propi fons institucional, consistent en una caixa d'arxiu definitiu conservada a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (AHCOAC), a Barcelona, i la documentació professional produïda per l'arquitecte Ricard Giralt Casadesús, custodiada a l'AHCOAC a Girona.¹¹ Respecte a la documentació de l'associació que s'ha conservat, lamentablement és molt pobra. Ara per ara, no s'ha pogut localitzar cap llibre d'actes, només hem pogut trobar correspondència sobre qüestions de deontologia professional, sobre el cobrament de quotes i algun text relatiu a la implicació dels arquitectes municipals en la nova estructuració del municipi, dissenyada en l'Estatut municipal de 1924. Entre l'escassa documentació conservada, destaca un fitxer amb dades sobre la situació laboral dels arquitectes, elaborat a partir d'un qüestionari enviat a tots els professionals, que certifica la precarietat de la situació.

En la investigació sobre el CAME hem aprofundit en el desenvolupament d'aquella associació pionera, en els objectius i l'assumpció de compromís en la construcció del corpus legislatiu i en el disseny de les noves institucions de modernització de l'administració a l'Espanya del segle XX, que transcendeixen la seva efímera trajectòria. Al mateix temps, la investigació enllaça amb l'apassionant tema de la definició dels arquitectes com a professionals liberals que accedeixen al servei de l'administració i dels ciutadans.

Durant el primer terç del segle XX, en la dinàmica històrica d'Espanya i Catalunya, afloren dos fenòmens que condicionaran la situació laboral dels professionals liberals en general i dels arquitectes en particular. Destaca en primer lloc la Dictadura de Primo de Rivera, que, a partir de 1923, va afrontar la definició de l'administració de l'estat contemporani, amb l'aprovació de l'Estatut municipal, el 1924. En segon lloc, a Catalunya, hi va influir notablement l'obra de la Mancomunitat de Catalunya codificada a través del projecte polític i cultural noucentista. A partir de 1914, la unió mancomunada de les quatre administracions provincials va ser la base d'un ambiciós programa d'obra pública destinat a modernitzar les infraestructures i els equipa-

9. I. DE SOLÀ-MORALES, «Ricard Giralt Casadesús, reformista il·lustrat», dins *Ricard Giralt Casadesús*, Girona, COAC Demarcació de Girona, 1982, 9-20.

10. B. COLOMINA, «Giralt Casadesús, urbanista: Un esquema interpretatiu», dins *Ricard Giralt Casadesús*, Girona, COAC, Demarcació de Girona, 1982.

11. B. COLOMINA, *L'Arxiu de la Demarcació de Girona del Col·legi d'Arquitectes. Un arxiu d'arxius per a documentar l'arquitectura*, treball final de màster, Girona, Universitat de Girona, 1996.

ments de tot el territori. Aquestes dues figures polítiques van tenir una importància decisiva en l'àmbit municipal i van ser el detonant del procés de formació del CAME com a expressió d'una identitat professional de clara voluntat tecnocràtica.

Els arquitectes i l'Estatut municipal de 1924

El 13 de setembre de 1923, el pronunciament del capità general de Catalunya va portar a la instauració d'una dictadura que, amb l'aquiescència de la monarquia, es va mantenir fins al 1931, any de la proclamació de la República. La Dictadura va irrompre en una Espanya que vivia una complicada situació social, amb una profunda crisi econòmica originada per l'alteració dels mercats durant la I Guerra Mundial, unida a altres circumstàncies conjunturals derivades del retard que patia el país, el fracàs de la política colonial i la conflictivitat social al carrer. Al mateix temps, les intenses migracions interiors suposaven un repte per a ciutats com ara Madrid i Barcelona, mancades d'una política urbanística coherent amb la realitat que s'estava transformant.

En el terreny que ens ocupa, la Dictadura va promoure l'aprovació de l'Estatut municipal, el 8 de març de 1924. Va ser redactat per José Calvo Sotelo, en qualitat de director general de l'Administració. L'Estatut es considera l'aportació legislativa més important de la Dictadura a la modernització de les estructures de l'Estat. De la lectura d'aquest text regulador es desprenen tres aspectes fonamentals: la voluntat d'ampliar l'acció del poder municipal, a través de l'augment de competències i obligacions dels ajuntaments; entre altres qüestions se'ls atorgava la capacitat de traçar línies de ferrocarrils, constituir empreses públiques per gestionar serveis municipals i edificar polígons d'habitatges de tipus social, les anomenades *casas barates*. També fomentava la dotació de locals per a les futures escoles i mesures per controlar l'escolarització i per intervenir més directament en temes d'higiene i salubritat.

El tercer aspecte fonamental que regulava l'Estatut era la reforma de la hisenda municipal. Per primera vegada es preveia la formació de pressupostos municipals per finançar les iniciatives anteriors i es regulava la potestat de les instàncies locals d'emetre deute públic per sufragar despeses i emprendre projectes. Naixien així els cèlebres emprèstits municipals, que estaven cridats a ser una font de progrés i de modernització i també de polèmica en l'àmbit municipal. També es procurava un augment dels recursos ordinaris i es creava l'impost sobre terrenys no explotats amb la intenció de contribuir a augmentar les rendes municipals i, alhora, fomentar la construcció.

Com a conseqüència d'aquesta dinamització de l'administració municipal, el nou escenari va promoure també el creixement i, sobretot, la visibilitat dels moviments municipalistes. El 1926 es va crear la Unión de Municipios Españoles (UME) en el marc de la dinàmica europea que havia conduït a la creació a Gant de la Unió Internacional de Ciutats, que, com va escriure Jesús Colás, «viven la política estatal como un ámbito estratégico de intervención pública y de participación social».¹² El

12. J. COLÁS TENAS, «El IV Congreso Nacional Municipalista y su emblema (Zaragoza, 1928)», *Emblemata* 13, 2007, 443-447.

mateix autor defensa que, a pesar de la seva discreta activitat, la UME va ser l'embrió de l'associacionisme municipal espanyol. Aquesta entitat celebrava congressos anuals en què es tractaven els temes claus de la gestió municipal: la hisenda local, el problema de l'habitatge, la gestió dels residus, les dimensions i l'estructura dels parcs urbans, i en general aspectes de la planificació i urbanització de les ciutats.

Els arquitectes municipals seguien amb simpatia les activitats de la UME. Un cop fundat el CAME, a partir de la sortida de la seva revista l'any 1929, com a òrgan de difusió del col·lectiu professional, aquestes activitats eren comentades i difoses a les seves pàgines.

Tornant a l'Estatut municipal, el text dedicava una atenció especial a les qüestions relacionades amb l'arquitectura i l'urbanisme. En el capítol primer ja es definien àmpliament les competències municipals sobre projectes d'urbanització, disseny de parcs i passejos, eixamples de poblacions, construcció de mercats, escoles, cementiris, escorxadors, safareigs, i edificis públics en general, i conservació de monuments. Totes aquestes competències reclamaven el concurs de professionals que, de fet, no quedaven definits i reconeguts de la mateixa manera en el text legislatiu. L'Estatut sancionà l'ampliació de la classe funcionarial en els diferents camps a partir de la regulació de la relació laboral dels tècnics titulats amb l'administració. Aquest procés va significar la creació dels càrrecs d'inspector de sanitat, veterinari municipal, inspector d'ensenyament, etc. Pel que fa als arquitectes, no es definia de manera clara quins titulats havien d'assumir les competències exclusives en matèria de planejament i construcció. Per això, en molts ajuntaments, l'Estatut perpetuava la permissivitat de seguir projectant i construint sense la certificació d'un arquitecte municipal, tal com evidencien una munió d'acords reflectits en els llibres d'actes de molts municipis de l'època. Una investigació duta a terme a l'arxiu de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando de Madrid sobre la definició professional del càrrec d'arquitecte municipal durant les primeres dècades del segle XX¹³ mostra desenes d'expedients d'irregularitats i d'intrusisme professional, amb una casuística variada i reveladora del problema. Aquestes incidències continuen fins ben entrat el segle XX.¹⁴

És cert que en aquesta conjuntura hi concorren altres factors com el tradicional caràcter liberal de la professió d'arquitecte, la seva motivació artística i pecuniària, lligada sovint a l'encàrrec privat i també la sociologia dels titulats mateixos. Per tot això, fins aquell moment, pocs arquitectes s'havien sentit atrets pel càrrec d'arquitecte municipal. L'interès i la dedicació que l'Estatut de 1924 regulava amb la nova definició del càrrec, obligava els professionals a enquadrar-s'hi. El perfil d'arquitecte-

13. Uns primers resultats d'aquesta recerca es van donar a conèixer en la ponència de R. M. GIL TORT, «Del oficio y la profesión liberal a la función pública. El arquitecto entre la necesidad y la regulación en el tránsito de los siglos XIX al XX», dins *XVII Jornadas de Historia del Trabajo: Crisis y reconstrucción de los mercados de trabajo durante la industrialización: movilidad laboral, social y geográfica*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 8-9 de juny 2017.

14. Archivo de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando, Sección de Arquitectura, Informes sobre arquitectos municipales y provinciales, Informes nombramiento arquitectos, s. XIX.

te municipal que ara es reivindicava no havia estat fins aleshores una prioritat entre el col·lectiu, per suficiència dels ingressos en l'exercici lliure i una mentalitat i sociologia professional potser més elitista.

En aquest sentit, són interessants les aportacions que fa l'historiador Joaquim M. Puigvert,¹⁵ citant l'arquitecte Cèsar Martinell, qui, en una ponència presentada en el I Congrés Municipalista Català, organitzat per la Federació de Municipis Catalans el 1933, amb el títol d'«Actuació de l'arquitecte als pobles i petites viles», sostenia que eren més...

[...] las comarcas y pueblos que aceptarían gustosos la intervención de un arquitecto en sus asuntos constructivos, que los arquitectos que estarían dispuestos a dejar los grandes núcleos urbanos para dedicarse a la arquitectura rural. Y es que en el estado actual de las cosas, el arquitecto no querrá correr con la eventualidad de ir a la conquista profesional de una comarca sin un mínimo de posibilidades de obtener un rendimiento lógico en su carrera.

Per a Puigvert, fins els anys trenta del segle XX, el càrrec d'arquitecte municipal i el d'arquitecte diocesà representaven un complement que, al mateix temps, podia ser una palanca de promoció professional, compatibilitzant activitat pública i despatx privat. Tal com argumenta:

[...] la tacañería presupuestaria de las instituciones y un mapa municipal extraordinariamente atomizado, junto a la actitud contraria a la «funcionarización» por parte de los arquitectos, celosos del carácter liberal de su profesión, dificultaría el hallazgo de una solución efectiva.¹⁶

Aquesta opinió ja la va expressar en el seu moment l'arquitecte Luis Cabello y Lapiedra en el V Congrés Nacional d'Arquitectes, celebrat a València el 1909. Segons Cabello, era necessari crear cossos per als arquitectes que treballaven en les diverses administracions públiques, però sense pretendre...

[...] coartar el ejercicio libre de la profesión, antes al contrario, opino que en una profesión como la nuestra en que los cargos públicos son el cartel para la clientela y la abundancia y categoría de ésta, méritos recíprocamente para la posición oficial; el ejercicio libre no puede coartarse; el público y la Administración están tan íntimamente unidos, que pretender otra cosa es matar la profesión.¹⁷

15. J. M. PUIGVERT SOLÀ, *Josep Danés i Torras. Noucentisme i regionalisme arquitectònics*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, 55-56.

16. PUIGVERT, «Josep Danés...», 56.

17. PUIGVERT, «Josep Danés...», 56.

Una autèntica declaració de principis de dues formes antagòniques de veure la professió, que ajuden a dimensionar la recepció de la iniciativa del CAME entre els arquitectes.

La formulació de l'Estatut com a element d'homologació i homogeneïtzació de la funció municipal feia llum a aquesta situació de feblesa en la indefinició i despertava temor entre els arquitectes sobre les expectatives en uns llocs de treball que, per desinterès i manca de concreció, no s'havien ocupat en el passat, i ara podien ser assaltats per aparelladors, enginyers, jardiners i altres professionals. Aquesta problemàtica afectava els arquitectes, però també altres professionals tècnics de la construcció, com ara mestres d'obra, aparelladors i enginyers, que ben aviat van maldar per situar-se en el nou escenari, equipats amb els utilitats professionals i corporatius que cada col·lectiu havia desenvolupat. El nivell d'organització i identitat de cada grup professional va ser decisiu en el repartiment de les competències del municipi contemporani.

La percepció de la feblesa dels arquitectes respecte als altres professionals s'evidencia de manera ben gràfica en el número 1 de la *Revista del CAME*, en què per justificar la fundació de l'associació s'argumentava:

Se ha emprendido por los demás facultativos una activa cruzada, para ocupar los sitios hasta el presente reservados a los Arquitectos: Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos, Industriales, Agrónomos, Sanitarios, Maestros de Obras, Aparejadores, Ayudantes, Jardineros y otros cuya indocumentación no les acobarda, intentan y aun consiguen suplantarnos.¹⁸

Hem d'observar una clara voluntat proselitista dins la flamant associació. Estava en joc, més enllà de l'estabilitat professional, l'escalafó que havia de determinar els fluxos de poder en el context de l'administració municipal.

Aquesta lluita que descrivim entre enginyers, mestres d'obres –avui enginyers de la construcció– i arquitectes, existia i, de fet, continua existint. Tenia profundes arrels en l'època moderna i estava molt relacionada amb la manera com aquests professionals aconseguien la titulació un cop superat el paradigma formatiu controlat per l'estructura gremial. L'univers tradicional dels professionals dedicats a la construcció i la planificació urbana incloïa els enginyers civils i militars, diversos oficis civils del ram de la construcció i, finalment, els arquitectes. Durant tot el període de l'edat moderna i contemporània, les grans obres de planificació urbana i territorial havien estat assignades als enginyers, civils i militars, formats en les escoles oficials. Aquests eren els encarregats de projectar infraestructures, edificis públics, civils i religiosos, i també de dissenyar passeigs, avingudes i els eixamples de les poblacions. Els mestres d'obra, legítims hereus de la tradició dels mestres de cases en el món preindustrial dels oficis de la construcció, eren els qui dominaven l'edificació civil particular, especialment els habitatges, però també

18. P. J. BASSEGODA, «Génesis del Cuerpo de Arquitectos Municipales de España», *Revista del Cuerpo de Arquitectos Municipales de España* 1, 1929, 2.

edificis de dotacions, com ara escoles, hospitals, cases consistorials, etc., a les petites i mitjanes poblacions.

Els arquitectes acadèmics, fins a mitjans del segle XIX, abans de l'obertura de les escoles d'arquitectura vinculades a les universitats, només podien obtenir el títol mitjançant les reials acadèmies. Les acadèmies també es reservaven en exclusiva la potestat d'examinar els futurs mestres d'obres en el context de dissolució de l'estructura gremial que havia regulat els oficis i les professions fins aleshores. La primera de les acadèmies destinada a la formació dels arquitectes es va fundar el 1752, amb el nom de Real Academia de las Tres Nobles Artes, avui Real Academia de Bellas Artes de San Fernando. Des de la seva fundació va tenir el monopoli en l'homologació dels estudis i en l'expedició dels títols. També va contribuir de manera clara a la definició d'una producció estètica, al gust de les monarquies il·lustrades del segle XVIII. Aquest cànon de seguida es va assimilar com a estil normatiu dels edificis estatals, amb les connotacions de poder i prestigi que s'hi associarien, i que moltes vegades va ser imitat per professionals de rang inferior en tota mena d'edificis. En les dècades següents, es va trencar l'exclusivitat de Madrid amb la creació de les acadèmies de Barcelona (1775), Valladolid (1783) i València (1868). Els seus professors i els arquitectes acadèmics titulats, estaven revestits d'un prestigi professional que els desmarcava dels altres professionals de la construcció. Aquest va ser el bressol de la figura de l'arquitecte com a professional liberal, alliberat dels preceptes corporatius de l'estructura gremial de l'antic règim i amb un prestigi emanat de la seva formació, que els permetia relacionar-se en un pla d'igualtat amb els altres tècnics superiors, formats a les escoles militars: els enginyers.¹⁹

L'exclusivitat en l'expedició del títol d'arquitecte en mans de les reials acadèmies i els requisits per aconseguir aquella homologació dels coneixements donaven com a resultat unes promocions de titulats molt reduïdes, que de seguida passaven a exercir com a arquitectes en les capitals de província i en les diòcesis. Tal com recull Horacio Capel,²⁰ des de 1860 les grans ciutats havien començat a definir el càrrec d'arquitecte municipal. L'aparició d'aquest càrrec en l'organigrama municipal va representar un avenç en la construcció i la planificació de les obres, especialment pel que fa als equipaments, els habitatges i l'ordenació de carrers. Fins aleshores, les operacions urbanístiques importants havien comptat sovint amb el concurs dels enginyers militars destacats a les places i també dels enginyers civils com a cos tècnic de l'Estat. La resta d'obres havia restat sovint en mans dels mestres de cases, veritables artífexs de les ciutats del segle XIX, i responsables de la fesomia de la major part dels teixits urbans de l'època. De facto, la migradesa d'efectius perpetuava una indefinició en els requisits per al reclutament dels professionals

19. Els enginyers, a principis del segle XX comptaven ja un segle de reconeixement com a cos professional arran de la creació, el 1802 i per part d'Agustín de Bethancourt, de l'Escuela Oficial del Cuerpo de Ingenieros de Caminos. Els enginyers titulats, de manera automàtica s'integraven en el Cuerpo de Ingenieros titulats, i gaudien d'un estatus professional molt consolidat.

20. H. CAPEL, *La morfología de las ciudades. II Aedes facere: técnica, cultura i clase social en la construcción de los edificios*, Barcelona, Serbal, 2005.

que, normativament, podien exercir al servei de l'administració, especialment en els municipis mitjans i petits. Alguns d'aquests professionals signaven com a arquitectes municipals sense estar en possessió del títol homologat. Fora de les capitals de província en què l'organigrama municipal tenia definit el càrrec d'arquitecte municipal, encara que no necessàriament la retribució, en moltes ciutats i pobles agrimensors, mestres de cases, geòmetres i altres professionals podien, eventualment o de manera generalitzada, signar com a arquitecte municipals, sense cap titulació que ho certifiqués. És justament a partir de la labor del CAME que s'aconsegueix un cert rigor en el desenvolupament i la identificació del càrrec.

L'obertura de les escoles d'arquitectura universitàries al llarg de la segona meitat del segle XIX (Madrid, 1844; Barcelona, 1875) va solucionar de manera gradual la manca d'arquitectes superiors titulats i molts d'aquests universitaris van anar ocupant els despatxos d'arquitectes municipals en molts ajuntaments. També és cert que molts d'aquests professionals, com a treballadors de l'administració, tenien un perfil híbrid, ja que la majoria no tenia un sou assignat, ni un contracte definitiu amb la institució. Són moltes les referències que trobem de contractacions d'arquitectes personalistes i no normatives, per part dels edils de cada conjuntura política. Aquestes irregularitats s'allarguen durant tot el segle XX. Aportem, a tall d'exemple, aquesta cita recollida en el Llibre d'Actes de l'Ajuntament de Tossa de Mar, que il·lustra la indefinició del càrrec i la inexistència d'atributs laborals:

Teniendo este ayuntamiento en proyecto la terminación de estas Casas Consistoriales y la construcción de otras obras, consideraba indispensable se procediese al nombramiento de un arquitecto municipal y que en su concepto, la persona más indicada para ello, es Don José Maria Falguera Sivilla, vecino de Barcelona y oriundo de esta villa, persona que siempre se ha distinguido por su amor a la misma y que se ha comprometido a desempeñar gratuitamente dicho cargo.²¹

El cas de Tossa de Mar és molt habitual, com també ho és la condició d'originaris del lloc, entre aquests professionals que desenvolupaven un servei de caràcter assessor i que al mateix temps projectaven obra privada al poble. Una sociologia de les professions revelaria que aquests primers arquitectes universitaris pertanyien majoritàriament a les classes mitjanes altes i que la seva carrera s'orientava a l'exercici lliure de la professió. En el cas que, de manera complementària, exercissin el càrrec d'arquitecte municipal, hi aplicaven una dedicació amb una connotació més liberal que laboral. Serveixin d'exemple les trajectòries de Lluís Muncunill a Terrassa, Josep Azemar a Figueres, Juli Batlleuvel a Sabadell, Jeroni Martorell a Calella i el mateix Josep Puig i Cadafalch a Mataró.

Aquest peculiar nivell d'implicació també s'explica per la baixa intensitat i definició de les competències municipals en matèria d'arquitectura i urbanisme abans de l'aprovació de l'Estatut municipal de 1924. Per aquestes mateixes raons, aquests

21. Arxiu Municipal de Tossa de Mar, Actes de l'Ajuntament, 20, f. 8, 15.4.1923.

arquitectes fins aleshores mai no s'havien vist en la necessitat de marcar el seu estatus legal i exercien en connivència amb els representants municipals. Amb l'aprovació de l'Estatut i l'augment de competències i dedicació, el panorama va canviar substancialment. En el nou escenari, els arquitectes van maldar per postular-se com els professionals que el nou municipi necessitava. no obstant això, els arquitectes van arribar a aquesta línia de sortida del nou ordre legislatiu desproveïts d'una estructura corporativa professional sòlida i de l'utilatge mental imprescindible per enfrontar-se als nous reptes professionals. El text legal, de fet, és la resposta de l'administració a la nova realitat urbana del segle XX, i incideix plenament sobre una estructura professional tributària d'una actualització acordada amb els nous temps. Recordem que la creació dels col·legis d'arquitectes a tot l'Estat data de finals de 1929, en virtut del Reial decret 2653, de 27 de desembre. Pel que fa a Catalunya, el primer col·legi creat en aquella data es va anomenar Col·legi d'Arquitectes de Barcelona. Els primers estatuts van ser aprovats el 1931.²²

Nous professionals per a un nou concepte de ciutat

A partir del primer terç del segle XIX, les ciutats van iniciar un procés de transformació irreversible, que va portar a plantejar de manera inajornable un debat urbanístic que contemplés aspectes com ara els efectes de la industrialització sobre la ciutat, la realitat dels barris insalubres, els espais verds, l'organització de la ciutat a partir dels usos i funcions, el comportament dels nous eixamples i un llarg etcètera. Aquestes problemàtiques, presents a tota la península, van conduir a una intervenció creixent de l'Estat, forçada en part per la conflictivitat social latent. Els nous problemes que la ciutat plantejava evidenciaven la necessitat de limitar l'activitat individual i de regular l'economia amb relació al sòl i l'edificació. El protagonisme creixent de l'administració pública en matèria d'urbanisme xocava amb la insuficiència de les ordenances municipals, instrument tradicional de gestió urbana. El problema havia canviat i cada vegada era més evident la necessitat d'intervenir en l'ordenació de la ciutat més que en la seva construcció.²³

A partir dels anys vint, els municipis espanyols van constatar que la complexitat creixent de la gestió urbana requeria el concurs de professionals formats en competències que fins aleshores no havien anat associades a la carrera d'arquitectura. Aquestes competències requerien, per una banda, més especialització i, per l'altra, més dedicació. Aquest era el perfil professional a què aspiraven molts arquitectes acabats de titular, molts dels quals pertanyien a les classes mitjanes i artesanes i tenien la voluntat d'aconseguir un cert ascens social gràcies als estudis universitaris.

22. R. M. GIL TORT, *L'Arxiu de la Demarcació de Girona del Col·legi d'Arquitectes. Un arxiu d'arxius per a documentar l'arquitectura*, treball final de màster, Girona, Universitat de Girona, 1996, 11-14.

23. R. RIPOLL, *L'arquitecte, l'arquitectura i la ciutat. Girona. 1760-1835*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, 238-258.

L'asimetria detectada entre la formació dels arquitectes i els coneixements necessaris per desenvolupar el càrrec d'arquitecte municipal de les noves ciutats del segle XX deriva dels continguts dels plans d'estudi. Aquests plans es basaven en el domini del dibuix i la geometria, els tipus de materials i un bon coneixement de la història universal de l'art. De fet, la universitat va assimilar el currículum de la nova carrera als continguts impartits des de feia més d'un segle a les reials acadèmies. En aquest context, disciplines relacionades amb l'administració municipal com ara l'urbanisme, la demografia, la legislació i l'economia urbana, bàsiques per fer una bona planificació de les ciutats, eren palesament absents. Els plans d'estudi successius de 1875 i 1896, vigents durant els anys de formació dels arquitectes que s'incorporaren a aquell mercat de treball les primeres dècades del segle XX, obviaven aquestes qüestions. En el cas de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, la primera assignatura relacionada amb el tema, «Urbanización y trazado de poblaciones», s'introdueix en el pla de 1914, amb els professors Adrià Casademunt Vidal i Amadeu Llopart Vilalta. El 1914, els arquitectes del futur CAME ja ocupaven un nombre significatiu de despatxos d'arquitecte municipal. L'urbanisme havia entrat tímidament a la universitat, però la resta de coneixements lligats a la gestió urbanística encara trigaria dècades a ensenyar-se a les aules.²⁴

Com a conseqüència d'aquestes absències, l'Associació d'Arquitectes de Catalunya i també altres instàncies no acadèmiques, va emprendre una tasca de divulgació dels temes més necessaris i desatesos. N'és un bon exemple la relació de ponències del I Congrés d'Arquitectes en Llengua Catalana, celebrat a Barcelona el 1932, promogut per l'Associació d'Arquitectes de Catalunya, en el qual es van debatre qüestions relatives a urbanisme, ordenances municipals, relacions entre municipis i arquitectes, arquitectura i política sanitària, arquitectura escolar, arquitectura legal i barris obrers, a manera de compendi de la problemàtica que tenia plantejada la professió. Aquesta primera convocatòria va reunir 117 arquitectes. Algunes de les ponències i els autors presentats van ser: Nicolau M. Rubió i Tudurí amb «Relacions entre les urbanitzacions locals i un pla regional o nacional»; Ricard Giralt Casadesús, amb «La llei d'urbanisme i l'especulació dels terrenys a les ciutats»; i Ramon Puig-Gairalt, amb una ponència sobre barris obrers.²⁵ Temes i protagonistes van estar posteriorment molt relacionats amb la fundació de l'associació del CAME.

En aquest context que acabem de definir, els arquitectes de les primeres dècades del segle XX van viure en primera persona el naixement de la disciplina urbanística, també a escala global. Els primers anys d'exercici d'aquests professionals van coincidir amb el desenvolupament de l'urbanisme modern a Europa. El 1910

24. ESCOLA TÈCNICA SUPERIOR D'ARQUITECTURA DE BARCELONA, *Exposició commemorativa del Centenari de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona 1875-76/1975-76*, Barcelona, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, 1977, taula annexa.

25. AJUNTAMENT DE BARCELONA I ASSOCIACIÓ D'ARQUITECTES DE CATALUNYA, *Programa del I Congrés d'Arquitectes en Llengua Catalana*, Barcelona, 1932. Fullet editat amb motiu del congrés. Arxiu Històric del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya (AHCOAC), Demarcació de Girona, fons Giralt Casadesús, Impresos.

va organitzar-se el Congrés d'Urbanisme de Londres, que va reunir les principals figures del moment. S'hi va debatre la necessitat de formular polítiques municipals d'usos del sòl, habitatges i equipaments, i també s'hi van fixar, per primera vegada, en el paper dels nuclis històrics en les noves ciutats.

Els postulats europeus en matèria d'urbanització, habitatge social, serveis cívics i ciutats jardí que s'estaven aplicant a Catalunya, especialment a Barcelona, en la segona dècada del segle XX, es divulgaven en revistes, conferències i presentacions. Aquest intercanvi social i cultural constituïa una acadèmia a l'ombra que, d'una manera subtil, anava subministrant als arquitectes els continguts que conformarien el nou perfil de servidors públics que estava en joc.

Els nous arquitectes municipals, seguidors dels postulats europeus, van protagonitzar el canvi en les ciutats on exercien i es van erigir en arquitectes gestors, desenvolupant una intensa tasca que, superant la redacció estricta dels projectes, va portar al disseny de polítiques de finançament de les obres, creació de nous serveis municipals d'higiene i estadística i promoció d'habitatge públic. En aquest grup de nous arquitectes protagonistes del canvi, hi trobem homes com Ricard Giralt Casadesús a les ciutats de Figueres i Girona, Josep Renom a Sabadell, Melcior Vinyals a Terrassa, Josep M. Miró Gimbernau a Vilanova i la Geltrú, i Salvador Sellés a Barcelona, entre d'altres. Dels seus despatxos municipals van sortir els equipaments que la ciutat necessitava, i al mateix temps són qui van revisar els criteris d'intervenció en els nuclis històrics, en plena sintonia amb els debats europeus coetanis. No és casualitat que aquests mateixos arquitectes, a finals dels anys vint del segle passat, protagonitzessin les reivindicacions professionals entorn de la figura de l'arquitecte municipal que van portar a la fundació el 1928 del CAME, l'«acadèmia» que dissenyaria el nou perfil professional.

La funció formativa i divulgativa que des del primer moment va assumir el CAME, anteriorment l'havia gestionat l'Associació d'Arquitectes de Catalunya, amb el seu programa de visites i conferències. Abans d'analitzar els continguts d'aquesta veritable acadèmia dels arquitectes municipals que va ser el CAME, ens aturarem a descriure'n la fundació, qui van integrar les primeres juntes i quin era el perfil dels anomenats *nous arquitectes municipals* sorgits de l'associació. La definició de les competències necessàries i dels compromisos cívics que calia assumir va tenir el seu epicentre a Catalunya. En aquest sentit, és interessant l'estudi de Donatella Calabi²⁶ sobre el cas italià perquè ens ofereix una certa perspectiva per al nostre país. Per a l'autora, els anys vint del segle passat representen l'inici de la plenitud de l'estatus jurídic dels arquitectes i els enginyers i, en conseqüència, de l'estabilització del seu mercat laboral. Calabi també descriu el llast històric que patien els arquitectes italians, i que en aquell país també afectava els enginyers, respecte a professions més prestigiables com la de metge o advocat. A Itàlia, arquitectes i enginyers van teixir aliances puntuals en pro del reconeixement, alterna-

26. D. CALABI, «L'architetto», dins M. MALATESTA, *Storia d'Italia. Annali 10. I professionisti*, Torí, Giulio Ginardi, 1996, 339-375.

des amb episodis de forta hostilitat en la pugna pel mateix espai professional. És a dir, que vora la Mediterrània trobem interessants paral·lelismes.

El que va representar l'Estatut de Calvo Sotelo per a Espanya, a Itàlia es va canalitzar a través de la llei de 1923 emanada del govern de Mussolini i anomenada de *Tutela del títol i exercici de la professió dels arquitectes i enginyers*. Aquest text va representar una aportació fonamental en la definició de les carreres tècniques que va portar a la unificació del destí professional d'arquitectes i enginyers. En l'esperit d'aquella llei Calabi s'hi palesa la voluntat de modernitzar del feixisme italià mitjançant la identificació dels professionals com a classe dirigent. La promulgació de la llei italiana va coincidir amb la creació de la Schola Autonoma d'Architettura a Venècia. Malgrat aquesta regulació, la polèmica sobre la formació necessària dels futurs arquitectes i les seves competències va persistir durant les dècades següents.

Ser arquitecte municipal, una missió

L'estudi de les trajectòries professionals i, sobretot, del llegat documental d'aquests arquitectes incorpora un element nou, fins ara poc conegut, que és la seva relació amb l'administració municipal. Es tracta del concepte de *missió*, entès com l'encàrrec que s'autoadjudiquen en el plantejament de la seva activitat professional. Aquesta missió connectaria amb la voluntat de transformar les condicions de vida dels ciutadans mitjançant polítiques d'urbanisme i projectes per a la dotació i el disseny d'equipaments públics de primera necessitat. Al rerefons d'aquesta actitud, hi trobem factors relacionats amb l'extracció social d'aquests arquitectes, les afinitats polítiques²⁷ i, molt especialment, amb la formació extra-universitària, les influències dels contactes europeus i el moment polític i cultural del Noucentisme que la majoria van viure en els anys de formació com a expressió de la voluntat de tècnics i artistes d'intervenir en la modernització de les condicions del fet urbà.

Per reforçar aquesta idea de missió, que va ser motor del canvi en la definició de la labor de l'arquitecte municipal, són interessants les aportacions de Josep M. Cortés²⁸ en la seva descripció del sorgiment d'aquell grup social que té accés a la universitat i, al mateix temps, desitja transformar la societat. Cortés situa aquest grup entre la classe propietària i la proletària. És una nova classe mitjana formada en una disciplina professional que ha pres consciència de la seva capacitat d'incidir en el progrés des del coneixement, a partir de la seva formació a la universitat, o bé en escoles de treball o escoles tècniques. El drama de la Guerra Civil va escapar aquests projectes professionals.

27. És interessant en aquest sentit recórrer la biografia personal i professional de l'arquitecte Ricard Giralt Casadesús a Barcelona, Figueres i Girona, per descobrir-hi afinitats i amistats reveladores del pensament polític de l'arquitecte. Vegeu GIL, «Ricard Giralt...», 193-215.

28. J. M. CORTÉS MARTÍ, *La tecnòpolis catalana 1900-1936. Pensament organitzatiu a Catalunya*, Tarragona, Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2012, 28.

La fundació del CAME i la materialització d'un nou perfil professional

La creació del CAME s'inscriu en el procés reivindicatiu i al mateix temps en la voluntat de crear un perfil sòlid d'arquitecte municipal al servei de la ciutat. Aquesta conjuntura s'explica també pel factor humà. El grup dels arquitectes fundadors compartia una generació, la dels nascuts en les darreres dècades del segle XIX, amb una experiència en l'exercici del càrrec en diversos ajuntaments i una edat de prop de 45 anys, etapa de maduresa i consolidació de la carrera professional. Totes aquestes circumstàncies els atorgaven un bagatge similar. Tots havien començat a projectar en clau modernista, seguint els ensenyaments dels anys de l'Escola d'Arquitectura. La majoria havia abraçat els postulats del Noucentisme, no com una evolució estilística, sinó com una assumpció d'un compromís transformador. Molts d'ells van acabar seduïts, també, pel racionalisme i la seva radiant modernitat. Aquells flirteigs van portar un pòsit d'eclecticisme pragmàtic i funcional, com a forma d'optimitzar recursos en l'obra pública al servei de la comunitat. Alguns autors, com ara Ignasi de Solà-Morales,²⁹ van veure en aquesta evolució un procés de maduració que supera l'àmbit de l'arquitectura i s'estén cap al pensament polític i el compromís social.

Per situar-nos en el context immediat a la fundació del CAME hem de recordar que la promulgació de l'Estatut municipal de 1924 va motivar la mobilització dels arquitectes municipals i la consegüent iniciativa de crear l'associació. En els anys vint del segle passat, bona part dels arquitectes municipals, excepte els que ocupaven el càrrec en algunes capitals de província importants, no estaven adscrits a cap plaça oficial ni gaudien de beneficis per antiguitat, per escalafó o per jubilació. En cas de defunció, les seves vídues i orfes no estaven coberts per cap tipus de previsió social, i era molt corrent que, quan es produïa un canvi de signe polític i de persones al capdavant del consistori, es desencadenés un canvi de professionals. Els polítics sempre cercaven col·laboradors amb afinitats ideològiques. El sou d'aquells arquitectes, quan en tenien, era molt baix, i sovint representava un percentatge de la taxa del permís d'edificació. Aquestes conductes, derivades d'una situació no regulada des del principi, fruit de la inexistència d'un cos oficial d'arquitectes funcionaris, havien perpetuat unes condicions de treball en part tolerades per molts professionals. La promulgació de l'Estatut i la definició de l'organigrama municipal amenaçava de cristal·litzar per llei el que era una situació laboral consentida. Davant aquesta situació, viscuda per un col·lectiu professional que, de manera gradual, havia modificat la seva extracció social per l'entrada a les seves files d'elements provinents de les classes mitjanes i artesanes, el debat va esdevenir estratègic. A partir de converses, reunions i tertúlies en què es reivindicava una millor consideració de la figura de l'arquitecte municipal i una definició clara de la seva tasca en el context de les noves realitats urbanes, es va optar per constituir-se en associació per tal d'evitar abusos i assegurar-se un futur professional.³⁰

29. SOLÀ-MORALES, «Ricard Giralt Casadesús...», 9-20.

30. BASSEGODA, «Génesis del Cuerpo...», 2.

Els promotors de la idea van ser els arquitectes Ricard Giralt Casadesús, Pere Jordi Bassegoda i Manel Gausa, arquitectes municipals de Figueres i Girona, el Masnou i Vic, respectivament. El procediment escollit va ser la difusió d'una convocatòria en la qual presentaven breument les seves reivindicacions i convidaven els arquitectes interessats a assistir a una primera reunió informativa el 25 de febrer de 1928 a la seu de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya, a la Gran Via de Barcelona. Aquest local va ser també la seu de la futura associació. La convocatòria va obtenir una resposta positiva de 20 arquitectes que van assistir a la reunió i de 14 més que van enviar per correu la seva adhesió al projecte.

En aquella reunió fundacional es van presentar els objectius de la futura associació: dignificació del càrrec d'arquitecte municipal, millora dels serveis tècnics municipals, defensa dels drets i prerrogatives de la professió i publicació d'una revista, la *Revista del CAME*, portaveu dels interessos dels arquitectes municipals espanyols. La reunió va estar conduïda per Pere Jordi Bassegoda, que va plantejar la necessitat de despertar la consciència de la força col·lectiva que representaven i de saber escollir els membres més capacitats per conduir el projecte. La iniciativa va ser molt ben rebuda pels arquitectes espanyols i aviat hi van arribar papeletes d'inscripció de tota la geografia peninsular i de les illes, acompanyades de mostres d'encoratjament i felicitacions per la iniciativa. La manca de conservació de bona part de la documentació ens impedeix conèixer la incidència de les afiliacions amb relació als professionals en exercici, però tot fa pensar que van ser majoria, si fem cas de l'èxit de la convocatòria i de les informacions que es poden llegir a la revista, fundada pocs mesos més tard. Una part considerable de l'èxit va ser, a més de l'habilitat per saber canalitzar el descontentament, un fet molt important i rotundament innovador: la creació d'una mútua de previsió social per als arquitectes, associada al CAME, seguint els models de les mútues obreres ja existents. Aquest projecte va ser ideat i promogut directament per l'arquitecte Ricard Giralt Casadesús.

Un cop presentat el projecte es va passar a nomenar una comissió organitzadora encarregada de la redacció dels estatuts. Aquesta comissió la integraven els promotors de la idea: Ricard Giralt, Pere J. Bassegoda i Manel Gausa, a més de Melcior Vinyals i Salvador Sellés, arquitectes municipals de Terrassa i Barcelona, respectivament. Salvador Sellés, uns mesos després va ser nomenat director de la *Revista del CAME*, càrrec que va acabar ostentant durant pràcticament tota la vida de la publicació.

Dos mesos més tard, el 28 d'abril es va procedir a la votació dels estatuts i a l'elecció de la primera junta. Aquesta junta va estar vigent fins a finals de 1929 quan, coincidint amb l'Exposició Internacional de Barcelona, es va celebrar el I Congrés d'Arquitectes Municipals d'Espanya, i l'assemblea de l'associació.

La primera junta provisional agrupava els fundadors i els seus col·legues més propers. President: Salvador Sellés Baró, arquitecte municipal de Barcelona. Tresorer: Melcior Vinyals Muñoz, arquitecte municipal de Terrassa. Comptador: Josep Renom Costa, arquitecte municipal de Sabadell. Bibliotecari: Josep Miró Guibernau, arquitecte municipal de Vilanova i la Geltrú. Secretari: Pere J. Bassegoda Musté, arquitecte municipal del Masnou. Vicepresident: Ricard Giralt Casadesús,

arquitecte municipal de Figueres i Girona. Vicesecretari: Manel Gausa Raspall, arquitecte municipal de Vic. Vocal primer: Josep M. Pujol de Barbarà, arquitecte municipal de Tarragona. Vocal segon: Francesc de P. Morera Gatell, arquitecte municipal de Lleida. La procedència geogràfica i, sobretot, la població on exercien aquests arquitectes, reforça la idea d'implantació en el territori i en les capitals de província. En aquell moment, el CAME ja tenia 62 inscrits, majoritàriament de Catalunya, però en les seves files ja trobem arquitectes municipals d'Alacant, València i Madrid.

El tràmit següent va ser enviar el text dels Estatuts a Madrid per presentar la sol·licitud d'autorització per constituir l'associació Cuerpo de Arquitectos Municipales de España. Aquest tràmit va ser difícil, però finalment l'autorització va arribar de mans del governador civil de Barcelona, Severiano Martínez Anido, el 17 de novembre de 1928. A continuació, es va convocar tots els arquitectes municipals d'Espanya a l'acte de constitució del CAME, a la seu de la Gran Via de Barcelona, el 22 de desembre de 1928. La carta ja s'enviava acompanyada d'una papereta d'inscripció per aconseguir nous socis.

Resulta molt interessant rellegir el contingut de la carta, especialment pel que fa als paràgrafs que reproduïm, perquè resumeixen a la perfecció el context i la filosofia del projecte que estava començant:

Los respetables interventores y Secretarios Municipales han dado ya el ejemplo y han constituido sendos Cuerpos o Colegios, recabando el respeto que se merecen y obteniendo la necesaria estabilidad para desempeñar dignamente un cargo público. Al aprobar el Gobierno, los Estatutos de dichos Cuerpos, ha contribuido innegablemente al mejoramiento de los servicios encomendados a los Municipios.

Hoy son los Arquitectos Municipales los que se reúnen en un Cuerpo para laborar, no sólo en defensa de sus intereses, sino que también y principalmente, para rodear su actuación del prestigio que se merecen su título y su cargo público.

En el Cuerpo de Arquitectos Municipales de España, hallará usted a todos sus compañeros unidos en compacta legión para trabajar de consuno para el engrandecimiento del Arte Cívico Español, creando, reformando y ensanchando nuestras ciudades y pueblos. Hallará usted colaboración, materiales y documentos de consulta para el desarrollo de todos los proyectos que se le encomienden, pues se le facilitará no sólo todos los antecedentes que respecto del particular obrarán en nuestro Archivo, sino que también se le proporcionarán extensas notas bibliográficas nacionales y extranjeras. Recibirá usted gratuitamente la Revista, órgano oficial del Cuerpo, pudiendo colaborar en la misma siempre que guste, honrándola con su apreciable firma: en dicha Revista, hallará usted un Consultorio jurídico-administrativo, por medio del cual podrá usted resolver mediante la colaboración de todos sus compañeros, todas cuantas dudas se le presenten. Le facilitaremos traducciones de obras extranjeras, cuyo idioma no domine usted, pero cuyo estudio le interese. Finalmente mediante el funcionamiento de los Tribuna-

les de Honor, el Cuerpo podrá separar siempre todos los miembros que constituyan desdoro para su prestigio.³¹

Finalment, el CAME va quedar constituït, la junta provisional, nomenada i la seu, fixada en el principal de la Gran Via 563, de Barcelona, on compartia local amb l'Associació d'Arquitectes de Catalunya. La mateixa Associació d'Arquitectes des del primer moment va donar tot el suport a la fundació del CAME:

[...] la cual ha de encontrar en todo momento, para el cumplimiento de su misión, todo el apoyo moral que esta Asociación pueda prestarle, considerándola como a su hija predilecta, amparada por el calor del hogar paterno, bajo cuyo techo ha nacido, ha de vivir y desarrollarse.³²

En referència al tema de la seu, la mateixa junta va remarcar que s'havia escollit Barcelona pel predomini territorial dels seus membres, però que comptaven amb la participació activa de tots els arquitectes de l'Estat. La magnitud de l'acollida s'expressa en la primera llista dels socis que s'hi van aplegar:

- Juan R. Alday, arquitecte municipal de Donosti
- Josep Alemany Juvé, arquitecte municipal de Santa Coloma de Gramenet
- oaquim Aracil Aznar, arquitecte municipal de Cocentaina
- Eduard Maria Balcells Buigas, arquitecte municipal de Cerdanyola
- Francesc Batlle Amfres, arquitecte municipal de Barcelona
- Víctor Beltri i Roqueta, arquitecte municipal de Cartagena
- Francesc Berenguer i Bellvehí, arquitecte municipal de Sant Boi de Llobregat
- Joan Bruguera Roget, arquitecte municipal de Barcelona
- José Canaleta Cuadras, arquitecte municipal de Gavà, Viladecans i Sant Climent
- Josep A. Capdevila Prats, arquitecte municipal de Barcelona
- Pere Casellas Tarrats, arquitecte municipal de Reus
- Josep Castelló Rabés, arquitecte municipal de Barcelona
- Ignacio M. Colomer Oms, arquitecte municipal de Barcelona
- José Avelino Díaz y Fernández Omayá, arquitecte municipal de Mieres i Oviedo
- Agustí Domingo Verdager, arquitecte municipal de Barcelona
- Guillermo Eizaguirre Ayestarán, arquitecte municipal de Tolosa
- Josep Esteve Corredor, arquitecte municipal d'Olot
- Serapio Esparza San Julián, arquitecte municipal de Pamplona
- Antoni de Falguera Sivilla, arquitecte municipal de Barcelona
- Francisco Fernández Molina, arquitecte municipal d'Albacete
- Josep Firmat Serramalera, arquitecte municipal de Manresa
- Adolfo Florensa Ferrer, arquitecte municipal de Barcelona
- Josep Fradera Botey, arquitecte municipal de Badalona

31. BASSEGODA, «Génesis del Cuerpo...», 2.

32. BASSEGODA «Génesis del Cuerpo...», 2.

- Lorenzo Gallego Llausàs, arquitecte municipal de Madrid
- Javier González de Riancho, arquitecte municipal de Santander
- Ismael Gorostiza Urcullu, arquitecte municipal de Baracaldo
- Jaume Gustà Bondia, arquitecte municipal de Barcelona
- José Luis Gutiérrez Martínez, arquitecte municipal de Burgos
- Francisco Hernández Martínez, arquitecte municipal de Zamora
- Josep M. Jordán Povatos, arquitecte municipal de Barcelona
- Francesc Julià i Serraima, arquitecte municipal de Barcelona
- Eduardo Laforet Altolaguirre, arquitecte municipal de Las Palmas
- Eugenio López Aracil, arquitecte municipal de València
- José de Lorite Kramer, arquitecte municipal de Madrid
- Clemente Maynés Gaspar, arquitecte municipal de Sant Feliu de Llobregat
- Rodolfo Martínez González, arquitecte municipal de Badajoz
- Julio Martínez Zapata, arquitecte municipal de Madrid
- Enric Mora Gosch, arquitecte municipal de Sant Cugat del Vallès
- Ricardo Pérez Fernández, arquitecte municipal de Salamanca
- Ramon Puig Gairalt, arquitecte municipal de l'Hospitalet de Llobregat
- Artur Puig Riera, arquitecte municipal de Premià de Mar
- Joaquim Porqueres Bañeres, arquitecte municipal de les Borges Blanques
- Ramon M. Riudor Capella, arquitecte municipal de Tiana i Sant Andreu de Llavaneras
- Àngel Romaní Verdaguer, arquitecte municipal de València
- Lorenzo Ros Costa, arquitecte municipal de Cartagena
- Mariano Romaní Rius, arquitecte municipal de Santa Perpètua de Mogoda
- Ramiro Saiz Martínez, arquitecte municipal de Santander
- Salvador Valeri Pupurull, arquitecte municipal del Papiol
- Joaquim Vilaseca Ribera, arquitecte municipal de Barcelona
- Ignasi de Villalonga Casañes, arquitecte municipal de Balaguer
- Josep M. Vives Castellet, arquitecte municipal de Valls

S'havia fet el primer pas per agrupar el col·lectiu en una associació que aspirava a ser un cos reconegut, amb el mateix rang que el dels secretaris, intervenors, metges, farmacèutics o veterinaris municipals. A pesar de l'entusiasme derivat de l'èxit de la convocatòria, tot i que les fites aconseguides pel CAME van ser importants i decisives, mai no es va aconseguir la consideració de cos oficial que reclamaven.

Perfil professional del nucli fundador del CAME

La creació del Cuerpo de Arquitectos Municipales de España es fruit d'unes circumstàncies polítiques determinades que hem intentat descriure en les pàgines precedents. Al mateix temps, és l'obra d'unes personalitats que convergeixen i comparteixen uns ideals professionals. Per tot això, considerem interessant donar a conèixer les coordenades professionals d'aquells protagonistes i les circumstàncies personals que podien haver influït a l'hora d'adoptar una actitud determinada

davant el desenvolupament de la professió. D'alguns en coneixem més dades perquè hem tingut accés al seu llegat documental. En altres casos, la informació es redueix a una escassa biografia i alguna dada puntual a les hemeroteques. Hem centrat aquesta recerca en els membre fundadors i la primera junta del CAME, però pensem que el grau de legitimitat que els va atorgar l'assemblea ja reforça el valor de mostreig de l'estudi. Queda per a una investigació posterior l'aprofundiment en els llaços que els unien quant a formació, estil, clientela, projectes, influències, etc.

Els nostres protagonistes no figuren entre els arquitectes més estudiats. Integraven el col·lectiu dels arquitectes al servei dels ajuntaments i en bona mesura es dedicaven als seus projectes d'obres d'infraestructura, equipaments i també d'urbanisme. Cap d'aquests arquitectes no és autor de cap edifici dels més emblemàtics de l'arquitectura del segle XX. El seu perfil és el d'un professional inquiet amb relació a la professió i amb una actitud oberta envers la funció social de l'arquitectura, a més d'una alta fidelitat als seus ajuntaments. Una primera aproximació a la seva obra revela un pragmatisme estilístic que avantposa la funcionalitat a l'ornament. Si atenem a les promocions acadèmiques en què s'inscriuen, entre 1899 i 1921, la majoria havien iniciat l'activitat professional en clau modernista, influenciats per les obres dels seus mentors: Antoni Gaudí i Lluís Domènech i Montaner, principalment.³³

A partir de 1910, a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona es va començar a percebre una certa renovació dels plantejaments estètics, provocada en part per la remodelació del claustre de professors, que transcorria de manera paral·lela a les avantguardes i el racionalisme. En aquells anys, nous professors, titulats en la dècada anterior, proposaven altres llenguatges arquitectònics i s'autoanomenaven *antimodernistes*. Aquesta nova generació de docents va substituir a les aules Enric Sagnier, Josep Puig i Cadafalch, Antoni Gaudí, Josep Azemar, Camil Oliveras..., que havien protagonitzat les primeres promocions sorgides de l'Escola d'Arquitectura i havien difós el Modernisme des de la capital a tots els racons del país. Els nous professors proposaven un retorn al classicisme i a l'academicisme, com a esglaió, en alguns casos, cap els postulats noucentistes. Els seus deixebles van ser els protagonistes de la història que estem explicant. Van ser els encarregats de superar el paper de l'arquitecte creador en benefici d'un perfil més compromès amb la funció pública. El seu objectiu era dotar de contingut una forma d'exercir el càrrec d'arquitecte municipal que, tal com es començava a concebre en aquells anys, tenia molt poca tradició.

En el curs de les nostres investigacions, hem pogut constatar que alguns dels arquitectes considerats de primera fila en l'àmbit català també havien exercit d'arquitectes municipals. Sovint en pobles petits de l'entorn de Barcelona, amb els quals els unien vincles de naixement o d'estiueig. La seva dedicació, però, hi havia estat molt reduïda i propera al clixé d'arquitecte municipal que tant preocu-

33. Diversos historiadors de l'arquitectura consideren que les darreres raneres del Modernisme arriben fins al final de la Gran Guerra. Vegeu, per exemple, ESCOLA TÈCNICA SUPERIOR D'ARQUITECTURA DE BARCELONA, *Exposición conmemorativa...*

pava els fundadors del CAME. Tot seguit veurem algunes de les biografies professionals dels fundadors, amb la idea d'il·lustrar amb la seva trajectòria la filosofia del projecte.

El primer president de l'Associació del CAME va ser Salvador Sellés Baró, un dels més grans. Havent obtingut el títol d'arquitecte en la promoció de 1900, va ser arquitecte municipal de Barcelona i també va exercir d'advocat. Va col·laborar amb Antoni Gaudí i és autor de la *Memoria descriptiva del Parque Güell*, editada per l'Associació d'Arquitectes de Catalunya l'any 1903. El 1907 va publicar un fullet imprès a Barcelona amb el premonitori títol d'*Organización del Cuerpo de arquitectos forenses en relación con la Ley de Enjuiciamiento*. Abans de la fundació del CAME, ja havia projectat les cases Serinyana i Pont (1910) i Son Terranus (1911), ambdues de Cadaqués, i el 1932 va signar el projecte de la Torre Concepció, de Sant Joan Despí. Aquell mateix any va presentar la ponència «Les relacions entre els municipis i els arquitectes» en el Congrés d'Arquitectes en Llengua Catalana.

Tot i que Ricard Giralte Casadesús va ser el principal promotor de la idea de fundar el CAME, en va assumir el càrrec de vicepresident. Havia obtingut el títol d'arquitecte en la promoció de 1913. El 1915 va accedir a la plaça d'arquitecte municipal de Figueres i, des de 1922, va simultaniejar aquesta amb la d'arquitecte municipal de Girona. A Figueres, Giralte va continuar la transformació de la ciutat iniciada pel seu predecessor, Josep Azemar, i va impulsar grans projectes com el Parc Bosc, el nou edifici de l'Ajuntament i diversos plans d'urbanització. El 1922 va guanyar el primer premi en el concurs convocat per l'Ajuntament de Lleida per la redacció del Projecte d'Eixample de la ciutat, fet en col·laboració amb el seu company de promoció Adolf Florensa. També va guanyar el primer premi de l'Ajuntament de Badalona pel seu Projecte de Sanejament, en col·laboració amb l'enginyer municipal Enric Casas. El 31 de maig de 1922 va ser elegit arquitecte municipal de la ciutat de Girona. Des del seu despatx va dissenyar les principals places de la ciutat i va construir equipaments com ara la piscina municipal de la Devesa i diverses escoles modèliques. També va participar en la Comissió Provincial de Monuments des de 1922. A més dels encàrrecs oficials, mantenia el seu despatx professional, des d'on va dissenyar habitatges, fàbriques i altres projectes a Figueres, Girona i Barcelona. La seva principal aportació amb relació al nostre objecte d'estudi va ser la promoció i creació del Cuerpo de Arquitectos Municipales de España i, pocs anys més tard, de la Mutua General de Arquitectos Municipales de España, com a primera entitat de previsió al servei del col·lectiu dels arquitectes.

El càrrec de tresorer del CAME va recaure en Melcior Vinyals Muñoz, arquitecte titulat el 1904. Des de 1906 va exercir com a arquitecte municipal de la ciutat de Terrassa, on es conserven bells edificis modernistes amb la seva signatura. El 1934 va aconseguir aprovar definitivament el seu Pla general d'eixample i reforma interior de Terrassa, presentat inicialment el 1919, principal aportació de la seva etapa professional.

Com a comptador del CAME trobem Josep Renom Costa, de la promoció de 1907. Des de 1910 va ocupar el càrrec d'arquitecte municipal de la seva ciutat, Sa-

badell, on va exercir fins a la seva mort, el 1931. A ell li devem el projecte de Mercat Central i la Torre de l'Aigua de Sabadell, entre moltes altres obres.

Pere Jordi Bassegoda Musté, germà del també arquitecte Bonaventura Bassegoda Musté, va ser nomenat secretari del CAME. Era de la promoció de 1918 i va ser arquitecte municipal del Masnou i especialista en arquitectura legal. Al llarg de la seva vida, va publicar diverses obres sobre els costums i els drets de la ciutat de Barcelona i sobre el ram de la construcció. El 1922 va publicar una monografia titulada *Intrusismo*³⁴ que ja revelava les seves inquietuds amb relació a la professió.

Com a vicesecretari va ser elegit Manel Gausa Raspall, arquitecte municipal de Vic i Tona, amb títol de 1921. La primera vocalia de l'associació va recaure en Josep M. Pujol de Barbarà, de la promoció de 1892 i arquitecte municipal de Tarragona de 1897 a 1939. Anteriorment, havia exercit d'arquitecte del Ministeri de Finances a les ciutats de Barcelona, Múrcia, Granada i Còrdova. Francesc de Paula Morera Gatell, va sortir com a segon vocal. Era de la promoció de 1899. Arquitecte municipal de Lleida des de 1906, hi va projectar l'escorxador (1918) i el Mercat del Pla (1920-22). També és autor dels plans d'urbanisme de Lleida traçats durant primera meitat del segle XX.

I finalment, l'arquitecte municipal de Vilanova i la Geltrú, Josep Miró Guibernau, va exercir el càrrec de bibliotecari. Arquitecte des de 1913, és autor d'obres modernistes repartides per tot Catalunya. Tot i aquests inicis, la seva obra va evolucionar i en els darrers anys va acabar signant projectes de factura racionalista. Miró Guibernau va tenir un important paper en l'associació, en la tasca de manteniment i expansió de la biblioteca professional i gràcies també a les ressenyes de publicacions que mes a mes presentava a la *Revista del CAME*.

L'ombra allargada del CAME

El darrer número de la *Revista del CAME* va ser el número 84, de març de 1936. Després d'aquesta data desapareix la principal font d'informació per reconstruir la història de l'associació. En el darrer exemplar es pot llegir que els promotors encara lluitaven pel seu reconeixement com a entitat d'utilitat pública. En les seves pàgines trobem, també, l'anunci de la imminent publicació del llibre *Mercados. Su teoría y su construcción*, a càrrec de Ricard Giralt Casadesús, en la línia manualística que tan útil resultava als associats.

Quatre mesos després va esclatar la Guerra Civil, i l'estructura del CAME va patir un col·lapse proporcional al del país. Alguns protagonistes, com ara Giralt Casadesús, van ser depurats i apartats del seu càrrec d'arquitecte municipal. La guerra va emportar-se persones i projectes i va imposar un nou ordre i uns nous posicionaments personals i professionals. El 8 d'agost de 1936, tres setmanes després de l'esclat de la guerra, grups d'obriers de la UGT i membres del GATCPAC³⁵

34. B. BASSEGODA MUSTÉ, *Intrusismo*, Barcelona, Editorial Farré i Asensio, 1922.

35. Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans per al Progrés de l'Arquitectura Contemporània. Entitat fundada el 1930 a Barcelona per fomentar la difusió del racionalisme.

van ocupar els locals del Col·legi d'Arquitectes, compartits amb l'Associació d'Arquitectes i el CAME. El pas següent va ser la creació del SAC, Sindicat d'Arquitectes de Catalunya, com a única autoritat professional dels arquitectes.

En la immediata postguerra, el rastre del CAME i dels seus protagonistes es desdibuixa, excepte la menció d'una Junta Gestora que actua ja el 1941, segons consta en la documentació conservada en els arxius del COAC.³⁶ Desapareguda la *Revista del CAME*, és a través dels papers professionals de Ricard Giralt com podem seguir el rastre fragmentari de l'existència de l'associació després de la guerra.

El 1949, una carta de l'arquitecte Giralt Casadesús al director general d'Arquitectura, Francisco Prieto Moreno, ens permet recuperar el pols del CAME. En el context d'una ordre de 9 de maig de 1940, mitjançant la qual s'imposava l'absorció de les associacions d'arquitectes per part dels col·legis professionals, Giralt contactava amb Francisco Prieto, com abans ho havia fet amb l'anterior director general, Pedro Muguruza, per tal de suplicar que es revertís tal absorció. Giralt exposava que el CAME tenia associats a tot Espanya que, ahora, pertanyien a diferents col·legis d'arquitectes. Per a aquells arquitectes, l'absorció hauria representat que els seus familiars, en cas de defunció del titular, haguessin deixat de percebre la quantitat de 17.000 pessetes, una petita fortuna per a l'època, fruit de la cotització de 130 arquitectes, durant vint anys. També argumentava que l'absorció afectaria els recursos mutuels i es perdrien els llegats que alguns arquitectes donaven al CAME en morir, així com les publicacions legislatives que elaborava i difonia entre els seus associats. A través d'aquest document reivindicatiu, Giralt ens informa del número d'associats, els anys de vida de l'associació i la tasca encara vigent d'edició i difusió de manuals legislatius.

Un via de recerca força dificultosa per la manca de documentació apunta una continuïtat entre la Mutua del CAME i la Hermandad Nacional de Arquitectos, creada en la immediata postguerra i encara vigent avui com a mutualitat professional. En defensa de la continuïtat de la Mutua, Giralt també presentava la labor que estava realitzant el CAME el 1949. Concretament, un estudi sobre el *Plan Nacional de la Vivienda* i diversos articles signats per arquitectes de l'Associació en curs de publicació, amb l'objectiu de contribuir a la divulgació de l'aleshores recentment aprovada *Ley de Viviendas*. L'any següent, 1950, Giralt Casadesús, en representació del CAME, va remetre al ministre de la Governació i al director general d'Arquitectura un *Estudio sobre la vivienda económica en España*, com a contribució al *Plan Nacional de la Vivienda*.

Un dels documents més rellevants amb relació al CAME produïts durant la postguerra fa referència a un *Proyecto de Reglamento Orgánico de Cuerpo Facultativo Nacional de Arquitectos de la Administración o Régimen Local como Agrupaciones de Ayuntamientos y Ayuntamientos Unitarios, que incluya y obligue a todos los de España*. Es tracta d'una ponència presentada per Joan Gumà Cuevas, arquitecte

36. AHCOAC, Demarcació de Girona, fons Giralt Casadesús, Correspondència professional.

municipal de Molins de Rei el 1951, amb motiu del II Día Mundial del Urbanismo, a Lleó. L'acte figura organitzat pel mateix CAME.³⁷

El tema del reconeixement, però, continuava pendent. Per això, l'any següent, el 1952, a la VI Asamblea Nacional de Arquitectos, celebrada a Madrid, els arquitectes del CAME van insistir en les seves reivindicacions amb una ponència a càrrec de Joan Gumà, Manuel García Rodríguez i Ricard Giralt titulada «Posible organización estatal de la arquitectura oficial. Reglamento de un Cuerpo Facultativo Nacional de Arquitectos». El text va ser aprovat per l'assemblea, però el disseny no va ser l'esperat. El Cuerpo de Arquitectos Municipales de España, com a cos oficial, mai no va ser reconegut. No obstant això, el CAME va continuar col·laborant amb la Dirección General de Arquitectura en la redacció de lleis estatals de la postguerra avançada com la *Ley del Suelo* (1956) i la *Ley de Arrendamientos Urbanos* (1964).

Aquest epígon presenta molts interrogants respecte a la continuïtat d'un projecte per part d'uns arquitectes depurats i apartats dels seus llocs de treball pel mateix règim. D'una manera o altra, per sobre d'institucions i reconeixements, l'esperit de servei que va il·luminar la creació del CAME emergia en la precarietat del nou estat per continuar aconseguint un somni forjat molts anys abans.

Durant el darrer quart del segle XX, amb l'arribada dels ajuntaments democràtics i la assumptió de noves i diverses tasques i responsabilitats per part dels ajuntaments com a resposta a les necessitats de representació, de promoció i de servei als ciutadans, va irrompre a l'escenari un nou perfil professional d'arquitecte municipal, amb competències molt més atomitzades i especialitzades, que va transformar els serveis tècnics de l'administració local. En aquests nous professionals es difuminen les personalitats d'aquells primers servidors públics, objecte del nostre estudi.

Conclusions

La Fundació del CAME el 1928 per part d'un grup d'arquitectes catalans que exercien en segones ciutats de Catalunya, en un moment de intensa articulació de l'administració de l'estat contemporani, exemplifica una experiència d'autogestió d'un nou perfil professional. Darrere de les reivindicacions i els esforços per definir les necessitats del municipi del segle XX i les tasques que amb rigor i professionalitat la ciutat necessitava, hi batega, també, un fort compromís social. Aquest vincle no el podem sostroure de l'esperit tecnocràtic que va bressolar el naixement i la consolidació de la Mancomunitat, amb el concurs de tècnics, professionals, intel·lectuals i artistes. Sobre la taula tenien un nou model d'estat, amb força càrrega identitària en l'àmbit català, però amb horitzons més amplis que la pura reivin-

37. L'any anterior, 1950, el CAME havia organitzat el I Dia Mundial del Urbanismo a Zaragoza. En aquella ocasió, Ricard Giralt va pronunciar la conferència «Pasado, presente y futuro del urbanismo». Díptic de la jornada conservat a l'AHCOAC, Demarcació de Girona, fons Ricard Giralt Casadesús, Documentació professional.

dicació regional. Catalunya, tradicionalment més connectada territorialment i intel·lectualment amb Europa, es postulava com a motor d'un canvi vers el progrés de bracet de la gestió de les ciutats, el fenomen més determinant del segle XX.

Els arquitectes catalans jugaven la carta de la modernització de l'administració des dels municipis i van saber irradiar els seus postulats arreu de la península i personar-se com a interlocutors davant les instàncies estatals a Madrid. A través del CAME van bastir una autèntica acadèmia extraoficial, que va modernitzar l'utillatge mental i professional dels seus associats i que va induir plantejaments innovadors i socialment responsables. Dels seus debats, publicacions i projectes es desprèn una força efervescent cridada a transformar el país. Si no s'hagués produït el col·lapse de la Guerra Civil, probablement aquests protagonistes haurien signat un canvi decisiu que, en molts casos, es va reprendre en postulats, projectes i plantejaments quaranta anys més tard, amb l'arribada de la democràcia als ajuntaments el 1979. Tot això, però, mereix un altre article i noves recerques.